หอสมุดกลาง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรกับพระนิพนธ์ประเภทคำหลวง

<u>ลักษณะของวรรณคดีคำหลวง</u>

วรรณคดีคำหลวงที่ปรากฏในประวัติวรรณคดีไทยมี 4 เรื่อง ได้แก่

1. มหาชาติคำหลวง แต่งเมื่อ พ.ศ. 2025
2. ปัญโจปปันทสูตรคำหลวง แต่งเมื่อ พ.ศ. 2279
3. พระมาลัยคำหลวง แต่งเมื่อ พ.ศ. 2280
4. พระนลคำหลวง แต่งเมื่อ พ.ศ. 2457

คำหลวงเรื่องแรกคือมหาชาติคำหลวง แต่งในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มหาชาติคำหลวงมีเนื้อเรื่องเหมือนกับเวสสันดรชาดก เป็นนิทานเรื่องหนึ่งในจำนวน 547 เรื่องที่รวมกันอยู่ในปัญญาสชาดก หนังสือมหาชาตินั้นเดิมแต่งเป็นคำฉันท์ ภาษาบาลี เรียกว่า คาถา มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 1,000 คาถา ภายหลังมีพระอรรถกถาจารย์แต่งอรรถกถาภาษาบาลีอธิบายความเป็นคำร้อยแก้วเพิ่มเติมขึ้น เช่น ตอนต้นเพิ่มเหตุที่พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสเล่าเรื่องนี้ เรียกว่า ปรารภชาดก และตอนท้ายอธิบายเพิ่มเติมเรื่องการกลับชาติ เรียกว่า ประชุมชาดก เมื่อคัมภีร์เล่มนี้ตกมาถึงไทยยังไม่มีใครแปล ก็นิยมเทศน์และสวดกันเป็นคาถาบาลีล้วน เรียกว่า "เทศน์คาถาพัน" ต่อมาจึงมีผู้รู้ภาษาบาลีแปลและร้อยกรองออกเป็นภาษาไทยหลายสำนวน ที่เก่าที่สุดก็คือมหาชาติคำหลวง ดังพระอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่า "หนังสือมหาชาติเดิมแต่งในภาษามคธ ใครแต่งหาปรากฏไม่ น่าจะได้แปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่ครั้งพระนครสุโขทัย แต่หากฉบับสูญไปเสีย หนังสือมหาชาติแปลเป็นภาษาไทยเก่าที่สุดที่มีอยู่

ในเวลานี้คือ มหาชาติคำหลวง"[1]

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ) กล่าวถึงประวัติการแต่งมหาชาติคำหลวงไว้ว่า "ศักราช 844 ขาลศก (พ.ศ. 2025) ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์"[2]

คำว่า "ท่าน" ในที่นี้หมายถึง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ส่วนคำว่า "พระราชนิพนธ์" มีความหมายตรงกับคำว่า "พระราชนิพนธ์" ในยุครัตนโกสินทร์ คือเป็นงานที่พระมหากษัตริย์ทรงประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตให้ร่วมกันแต่งขึ้น โดยแบ่งตอนกันไปแล้วแต่ความถนัดของแต่ละบุคคล เสร็จแล้วก็นำมาอ่านถวายหน้าพระที่นั่ง ครั้นทรงต่อเติมแก้ไขแล้วก็เป็นอันยุติ พระมหากษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์เองเป็นบางตอน หรืออาจไม่ทรงพระราชนิพนธ์เลยก็ได้ แต่ต้องทรงอำนวยการอย่างใกล้ชิด ตัวอย่างงานประเภทนี้ เช่น บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ทำนองแต่งมหาชาติคำหลวง เอาภาษามคธเดิมตั้งบาทหนึ่ง แล้วแปลแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทยวรรคหนึ่งสลับกันไป โดยให้เนื้อความใกล้เคียงกับภาษาเดิมอย่างที่สุด คำประพันธ์ภาษาไทยนั้นเลือกใช้ตามความเหมาะสม มีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ และร่าย ตัวอย่างเช่น

---

[1]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อ้างถึงใน น.อ. สมภพ ภิรมย์, "คำนำ" มหาชาติคำหลวง, พิมพ์ครั้งที่ 6. (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า (3).

[2]คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 451.

เสยฺโย วิสํ เม ขายิตํ
ภักษ์พิศม์แม่มรณ์อ้า คีกว่าเปนลูกข้า ขับเสีย
ปปาตา ปปเตยฺยหิ
ทอดตนตกเหว้วย ม้วยแม่ม้วยเทอญม้วย อยู่ไย
รชฺชุยา พชฺฌ มิยฺยาหิ
กรแสงสวมคอหิ้ว ตายบทันสัดนิ้ว หนึ่งดี[1]

เนื่องจากกวีมีหลายคน ต่างก็แต่งประกวดประชันกันอย่างเต็มที่ จึงทำให้สำนวนโวหารในมหาชาติคำหลวงดีเด่นมาก จนถึงกับพระโหราธิบดีได้ยกคำประพันธ์ตอนหนึ่งในกัณฑ์มัทรีไปเป็นตัวอย่างในตำราเรียนจินดามณี คือบท

ครั้นเช้าก็หิ้วเช้า ชายป่าเต้าไปตามชาย
ลูกไม้บ่ครันงาย จำงาบุราชอดยืน
เปนใดจึ่งมาค่ำ อยู่จรดำต่อกลางคืน
เห็นกูนี้โหดหืน มาดูแกลนนี้เพื่อใด[2]

หนังสือมหาชาติคำหลวงไม่ได้แต่งสำหรับพระเทศน์ แต่งสำหรับนักสวด สวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟังเวลาไปอยู่บำเพ็ญการกุศลที่ในวัด ประเพณีอันนี้ยังมีมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ เวลานักขัตฤกษ์ เช่น เข้าพรรษา ยังเป็นหน้าที่ขุนทินบรรณาการ ขุนธารกำนันกับผู้ช่วยอีก 2 คน ขึ้นนั่งเตียงสวดในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สวดมหาชาติคำหลวงโดยทำนองอย่างเก่าถวายเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศล[3]

---

[1]มหาชาติคำหลวง. หน้า 46.

[2]พระโหราธิบดี, จินดามณี, พิมพ์ครั้งที่ 5. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา-บรรณาการ, 2512), หน้า 58-59.

[3]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อ้างถึงในเรื่องเดิม หน้า (4).

เกี่ยวกับประเพณีการสวดมหาชาติคำหลวงนี้ เริง อรรถวิบูลย์[1] เรียบเรียงไว้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา สวดในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในเทศกาลเข้าพรรษา 3 วัน กลางพรรษา 3 วัน และออกพรรษา 3 วัน ทั้ง 9 วัน พระมหากษัตริย์ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงสดับทุก ๆ วัน นอกจากนั้นยังทรงพระราชทานพระราชทรัพย์แก่นักสวดเป็นจำนวนเงินถึง 3 ชั่ง นักสวดนี้มี 3 สำรับ สำรับละ 4 นาย ผู้สวดเดิมทีเดียวโปรดอาราธนาพระภิกษุผู้ชำนาญในการสวดและมีสุ้มเสียงไพเราะทั้ง 4 รูป เรียกว่าสำรับหนึ่ง และพระจำนวน 4 รูปนี้มีชื่อเรียกว่าพระสวดมหาชาติ หรือเรียกกันเป็นพื้น ๆ ว่า พระพิธีธรรม

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 ตำรับตำราได้สูญหายไปเป็นส่วนมาก มหาชาติคำหลวงก็ได้สูญหายไป 6 กัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพานต์ ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ และกัณฑ์ฉกษัตริย์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งกัณฑ์ที่ขาดขึ้นใหม่จนครบทั้ง 13 กัณฑ์ ในคราวเดียวกันนี้ได้ทรงปรับปรุงการสวดขึ้นใหม่ โดยให้คฤหัสถ์ทำหน้าที่สวดแทนพระภิกษุ ทั้งนี้เพราะหาพระภิกษุผู้สามารถสวดให้ครบสำรับได้ยาก คฤหัสถ์ผู้สวดอยู่ในตำแหน่งราชบัณฑิต มีทั้งหมด 8 สำรับ สำรับละ 4 นาย ต่อมาลดลงเหลือเพียง 2 สำรับ ปัจจุบันเหลือเพียง 1 สำรับ ตัวผู้สวดก็เปลี่ยนจากราชบัณฑิตมาเป็นเจ้าหน้าที่สังฆการี กรมการศาสนา ในการสวดทั้ง 13 กัณฑ์ก็เหลือเพียงกัณฑ์เดียว คือ กัณฑ์ที่ 7 (มหาพน) สถานที่สวดคือในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บริเวณต่อท้ายอาสนสงฆ์ ตรงประตูด้านเหนือสุด วันที่สวดในรอบปีหนึ่งมีกำหนด 9 วัน แบ่งเป็น 3 ระยะ ระยะละ 3 วัน คือวันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และแรม 1 ค่ำ เดือน 8 เรียกว่าระยะต้นพรรษา ระยะที่ 2 ตั้งแต่วันแรม 13 ค่ำ แรม 14 ค่ำ เดือน 9 และขึ้น 1 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่าระยะกลางพรรษา ระยะที่ 3 ตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และแรม 1 ค่ำ

---

[1]เริง อรรถวิบูลย์, <u>ความรู้เรื่องพิธีธรรมเนียมสงฆ์</u> (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512), 1 : 194-200. (เก็บความ)

เดือน 11 เรียกว่าระยะปลายพรรษาหรือออกพรรษา กำหนดเวลาสวดเริ่มตั้งแต่ 9.30 นาฬิกา และไปสิ้นสุดลงในเวลา 16.30 นาฬิกา

การสวดมหาชาติคำหลวงจัดเป็นงานพระราชพิธีอยู่ในขบวนงานพระราชกุศลเข้าปุริมพรรษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานสำนักพระราชวังจัดสถานที่ดังกล่าวมีเตียงสำหรับเจ้าหน้าที่นั่งสวด 4 นาย และมีเครื่องราชสักการะ นอกจากนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่หมวดพัสดุภัณฑ์หาผ้าขาวขนาดยาว 3.25 เมตร ขนาดกว้าง 75 เซนติเมตร จำนวน 4 ผืน สำหรับพระราชทานให้แก่ผู้สวดทั้ง 4 นาย ผ้าขาวนี้ใช้สำหรับนุ่งโจงกระเบนเวลาสวด เสื้อนั้นใช้เสื้อนอกคอตั้ง วิธีสวดเดิมใช้สวดทีละคู่ ปัจจุบันนี้สวดพร้อมกันทั้ง 4 นาย ทำนองที่ใช้สวดเป็นทำนองร่ายทั้งสิ้น เฉพาะในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จประทับทรงสดับอยู่ด้วย

คำหลวงเรื่องที่ 2 คือ นันโทปนันทสูตรคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2279 โดยอาศัยเค้าเรื่องจากนันโทปนันทสูตร ซึ่งพระมหาพุทธสิริเถระได้แต่งเอาไว้ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทรงใช้ให้พระมหาโมคคัลลานะ พระอัครสาวกฝ่ายซ้าย ไปแสดงปาฏิหาริย์ทรมานพระยานันโทปนันทนาคราช[1] จนกระทั่ง พระยานาคสิ้นฤทธิ์และยอมนับถือพระพุทธองค์ ทำนองแต่งแบบเดียวกับมหาชาติคำหลวง คือ วางคาถาข้างหน้า แล้วคำเนินความเป็นภาษาไทยด้วยร่ายยาว พอจบเรื่องก็มีโคลงกระทู้ถ้อยท้ายอีกสองบท บอกชื่อเรื่องและบอกพระนามของพระองค์

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงมีเจ้าฟ้าชาย "ลูกพี่ลูกน้อง" ซึ่งควรกล่าวถึงอยู่พระองค์หนึ่ง คือ เจ้าฟ้านเรนทร์ กรมขุน

---

[1] คำนี้ที่ถูกต้องต้องเขียนว่า "พญานันโทปนันทนาคราช" แต่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยจะใช้คำว่า "พระยานันโทปนันทนาคราช" ตามที่มีผู้นิยมเขียนกันทั่วไป

สุเรนทรพิทักษ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ และเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงโปรดปรานรักใคร่มาก แต่เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์เสด็จออกทรงผนวช เมื่อสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงประชวรหนัก จึงโปรดมอบราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสอีกองค์หนึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมโกศซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชไม่พอพระทัยแลตรัสว่า ถ้าโปรดมอบราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ จึงจะยอมถวายสมเด็จพระมหาอุปราชกับเจ้าฟ้าอภัยจึงได้รบพุ่งแย่งราชสมบัติกันขึ้น ในที่สุดเจ้าฟ้าอภัยพ่ายแพ้ พระมหาอุปราชได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์คงทรงผนวชพระ และเสด็จประทับอยู่ในวัดยอดเกาะ ด้วยเหตุนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงทรงแหนงหน่ายด้วยทรงเกรงว่าเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์จะเป็นศัตรูราชสมบัติ จึงคิดหาทางกำจัดอยู่ตลอดมา จนในที่สุดทรงก่ออกุศลกรรมร้ายแรงขึ้นเมื่อปีเถาะ จ.ศ. 1097 อันตรงกับ พ.ศ. 2278 ดังความในพงศาวดารว่า

> ฝ่ายเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดยอดเกาะนั้น เสด็จเข้ามาอยู่ ณ วัดโคกแสงภายในพระนคร เข้าไปเยี่ยมเยียนสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอันทรงพระประชวรอยู่ในพระราชวังหน้านั้นเนือง ๆ อยู่มาวันหนึ่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ตรัสใช้ให้พระองค์เจ้าชื่น พระองค์เจ้าเกิด ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์ออกไปทูลลวงเจ้าพระกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ว่ามีพระราชโองการให้นิมนต์เข้าไปในพระราชวังหน้าในเพลาราตรี เจ้าพระกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์สำคัญว่าจริง ก็เสด็จเข้ามาในพระราชวัง ขึ้นไปบนหน้าพระฉัย เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์แอบพระทวารคอยอยู่ เอาพระแสงดาบฟันเอาเจ้าพระกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์หาเข้าไม่ เพราะมีวิชาการดี ถูกแต่ผ้าจีวรขาด เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ตกพระทัยกลัวพระราชอาญาวิ่งเข้าไปข้างใน ไปตำหนักพระราชมารดา เจ้าพระกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ก็เสด็จเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ๆ ได้ทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสถามว่าเหตุไฉนผ้าจีวรจึงขาด เจ้าพระถวายพระพรว่ากรมขุนเสนาพิทักษ์หลอนหยอก ครั้นเจ้าพระกรมขุนสุเรนทรถวายพระพรลาออกมาแล้ว กรมหลวงอภัยนุชิตจึงเสด็จมาอ้อนวอนว่าถ้าพ่อมิช่วยก็เห็นจะตาย เจ้าพระจึงตรัสว่าจะช่วยได้ก็แต่กาสาวพัสตร์อันเป็นธงชัยพระอรหัต กรมหลวงอภัยนุชิตได้พระสติขึ้นจึงเสด็จกลับเข้าไป แล้วพากรมขุนเสนาพิทักษ์ขึ้น

ซ่อนในพระวอ ทรงพระวอเดียวกันออกจากทางประตูฉนวนไปวัดโคกแสง ให้บวช เป็นพระภิกษุอยู่ ณ วัดนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาเจ้าฟ้ากรมขุน เสนาพิทักษ์เป็นอันมาก ดำรัสให้คนหาตัวในพระราชวังมิได้พบ ได้แต่พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าชื่น พระองค์เจ้าเกิด ซึ่งรวมคิดกันนั้น ดำรัสสั่งให้เอาไปสำเร็จโทษ เสียด้วยหอนจันทร์ ดับสูญทั้งสองพระองค์[1]

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงผนวชอยู่ ณ วัดโคกแสง เพื่อหนีพระราชอาญาจาก สมเด็จพระราชบิดา มีพระนามฉายาว่า "สิริปาโล" ในระยะที่ทรงผนวชนี้ได้ทรงนิพนธ์ วรรณคดีพุทธศาสนาขึ้น 2 เรื่อง คือ ทรงนิพนธ์นันโทปนันทสูตรคำหลวง เมื่อ พ.ศ. 2279 และทรงนิพนธ์พระมาลัยคำหลวง เมื่อ พ.ศ. 2280[2]

ปีถัดจากที่ทรงพระนิพนธ์นันโทปนันทสูตรคำหลวงบริบูรณ์ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ก็ทรงพระนิพนธ์หนังสืออีกเรื่องหนึ่งคือ พระมาลัยคำหลวง โดยยึดที่มาจากปีปนีฏกามาลยุย เหวตุเถรวตฺถุ หรือที่เรียกกันเป็นพื้นว่า ฏีกามาลัย ซึ่งพระพุทธวิลาสเป็นผู้แต่งไว้ เนื้อ-เรื่องเกี่ยวกับพระอรหันต์ชื่อพระมาลัย ไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์และได้พบ กับพระศรีอาริย[3]เมตไตรย ทำนองแต่งคล้ายกาพย์มหาชาติ คือยกศัพท์บาลีขึ้นต้นเพียง เล็กน้อย แล้วดำเนินความเป็นร่ายสุภาพภาษาไทย ตอนต้นเรื่องมีโคลง 2 บท และตอน ท้ายมีโคลงอีก 5 บท เฉพาะโคลงท้ายสุดบอกว่าแต่งเสร็จเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 5 แรม 7 ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. 2280 ไม่ระบุนามผู้แต่ง ไม่มีคำเรียกชื่อหนังสือในเนื้อ-เรื่องว่าเป็นคำหลวง มีแต่คำเรียกชื่อหนังสือว่าลิลิต แต่ฉบับคัดต่อ ๆ มาบอกไว้ที่ปกว่า พระมาลัยคำหลวง ต้นฉบับอีกเล่มหนึ่งมีโคลงเขียนว่า

---

[1]พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์ครั้งที่ 7. (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), 2 : 219-220.

[2]เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, หน้า 8.

[3]คำว่า "ศรีอาริย" ถ้าเขียนให้ถูกต้องตามหลักภาษา ต้องเขียนว่า "ศรีอริย" หรือ "ศรีอารย" แต่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่า "ศรีอาริย" ดังรูปคำที่ปรากฏในต้นฉบับนันโทปนันทสูตรคำหลวง

สมุดมาลัยเลิศล้ำ ลิลิต
กรมพระราชวังดิด ว่าไว้

ชะรอยจะเป็นใครคนหนึ่งแต่งบอกไว้ในภายหลัง เช่นเดียวกับมีผู้แต่งบอกไว้ท้ายโคลงนิราศนรินทร์ก็อาจเป็นได้ กรมศิลปากรจึงยุติว่าเป็นพระมาลัยคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2457 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์พระนลคำหลวงจบบริบูรณ์ และโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2459 คำหลวงจึงเกิดเพิ่มขึ้นเป็นเรื่องที่ 4 เรื่องนี้มีที่มาจากกาพย์มหาภารตะของอินเดีย แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแปลจากฉบับภาษาสันสกฤตโดยตรง หากทรงแปลจากคำแปลภาษาอังกฤษของเซอร์โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ อีกทีหนึ่ง ในตอนต้นเป็นคำนมัสการ ต่อด้วยอารัมภกถาชี้แจงจุดมุ่งหมายในการแต่ง จบแล้วเป็นนิทานวัจนะ เล่าเรื่องมหาภารตะอย่างสังเขป ซึ่งเรื่องสังเขปนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียบเรียงขึ้นเอง โดยรวบรวมข้อมูลจากหนังสือเรื่องต่าง ๆ หลังจากนั้นจึงเข้าเรื่องพระนล อันเป็นเรื่องแทรกปรากฏอยู่ในมหาภารตะ บรรพที่ 3 เรียกชื่อว่านโลปาขยานัม ฤษีพฤหทัศว์เป็นผู้เล่าเรื่องพระนลให้กษัตริย์ปาณฑพฟัง เพื่อปลุกปลอบพระทัยของกษัตริย์ทั้งห้าให้มีมานะอยู่ต่อสู้โลกต่อไป

พระนลคำหลวงแบ่งเนื้อเรื่องเป็น 26 สรรค ทำนองแต่งเอาคำประพันธ์ภาษาสันสกฤตที่เรียกว่าโศลกขึ้นหน้า แล้วแปลแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทย ซึ่งมีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่ายปะปนกันไป ในฉบับพิมพ์มีโศลกภาษาสันสกฤตตัวพิมพ์อักษรไทยพิมพ์เทียบไว้อีกหน้าหนึ่งด้วย เพื่อให้ผู้อ่านได้เปรียบเทียบระหว่างภาษาสันสกฤตกับภาษาไทย ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างคำประพันธ์บางตอนจากเรื่องพระนลคำหลวง

วิทรภราโช ธรฺมาตฺมา ภีโม นาม มหาทฺยุติห์

ในวิทรรภ์ธรรมราชเจ้า งำเมือง
ภีมะราชเลื่องฦๅ ฤทธิ์สล้าง
สุเตย์ ศัลย์ กัล์ยาณี ทมยันตีติ วิศรุตา
สุดารุ่งเรืองศรี สวยประเสริฐ นี้แล
ทมยันตีอ้างออก นามกร[1]

เกี่ยวกับลักษณะคำประพันธ์นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงไว้ในภาคผนวกว่า ได้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยตั้งพระราชหฤทัยใช้ลักษณะประพันธ์ต่าง ๆ ตามที่ใช้อยู่โดยมากเพื่อแต่งหนังสือไทย กล่าวคือ

1. โคลง มีทุกชนิดที่หาตำราได้ และมีทั้งที่จำกัดเอก โท และไม่จำกัด การที่มีโคลงครบบริบูรณ์ทุกชนิดเช่นนี้ เพราะแท้จริงเป็นแบบประพนธ์อันเหมาะแก่ภาษาไทย อาจที่จะแต่งให้ไพเราะได้โดยไม่ยากเย็นนุปานใดนัก

2. กลอน มีแทบทุกชนิดที่จะต้องใช้ในการแต่งหนังสือโดยมาก ขาดแต่สักระวากับดอกสร้อย . . .

3. กาพย์ มีทุกชนิดที่ใช้แต่งหนังสือไทย คือกาพย์ 11 ฉบัง (16) และสุรางคณา (28)

4. ฉันท์ ได้เลือกเอาแต่เฉพาะที่แต่งได้โดยง่ายและสะดวกแก่ภาษาไทย ซึ่งหาคำลหุได้ยากนัก จึงต้องเลือกเอาฉันท์ที่มีลหุน้อย ๆ คือ อินทรวิเชียร (11) ภุชงคประยาต (12) และวสันตดิลก (14) . . .[2]

006435

ดังนั้น พระนลคำหลวงจึงเป็นที่รวมของคำประพันธ์นานาชนิด มีทั้งชนิดที่ใช้กันแพร่หลาย และชนิดที่หาได้ยากในหนังสืออื่น เช่น โคลงมหานันทะทายี โคลงสินธุมาลี และโคลงจิตรลดา เป็นต้น ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระนลคำหลวงเป็นแบบอย่างคำประพันธ์แก่ชนรุ่นหลัง ดังเนื้อความ

---

[1]พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระนลคำหลวง (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459), 2 : 1.

[2]เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-87.

ในอารัมภกถาที่ว่า

3 ประสงค์แห่งข้าแต่ง เรื่องนล นี้ฦๅ
เพื่อแนะกุลบุตร์ยล เยี่ยงไว้
ดูแยบแบบประพนธ์ โคลงกาพย์ กลอนนา
เผื่อจะคิดแต่งได้ อีกบ้างอย่างดนู ฯ [1]

รวมระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2025 แรกมีมหาชาติคำหลวง จนกระทั่งปัจจุบันนี้เป็นเวลายาวนานเกือบห้าร้อยปี มีคำประพันธ์คำหลวงเพียง 4 เรื่องเท่านั้น จึงกล่าวได้ว่า คำหลวงเป็นวรรณคดีชนิดพิเศษที่แต่งขึ้นได้ยาก เมื่อศึกษาคำหลวงทั้ง 4 เรื่อง เปรียบเทียบกันจะพบลักษณะร่วมซึ่งเป็นลักษณะของวรรณคดีคำหลวงดังนี้

1. พระมหากษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยพระองค์เอง เช่น พระนลคำหลวง หรือมิเช่นนั้นก็ทรงประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตให้ร่วมกันแต่งขึ้น เช่น มหาชาติคำหลวง

2. พระบรมราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ระดับสมเด็จพระมหาอุปราชทรงพระนิพนธ์ขึ้น เช่น นันโทปนันทสูตรคำหลวง และพระมาลัยคำหลวง

3. มีที่มาจากคัมภีร์โบราณหรือตำนาน ผู้ประพันธ์มิได้ผูกเรื่องขึ้นเอง

4. เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับศาสนา กล่าวคือ พระนลคำหลวงเป็นเรื่องทางศาสนาพราหมณ์ ส่วนคำหลวงอื่น ๆ อีกสามเล่มเป็นเรื่องทางพุทธศาสนา

5. มีคำประพันธ์ภาษาเดิมแทรก กล่าวคือ พระนลคำหลวงมีโศลกสันสกฤตแทรก คำหลวงเล่มอื่น ๆ มีคาถาบาลีแทรก ทำนองแต่งเอาคำประพันธ์ภาษาเดิมขึ้นหน้า แล้วแปลแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทยสลับกันไปจนจบเรื่อง

6. มีรูปแบบคำประพันธ์อย่างน้อย 2 ชนิดรวมกัน เฉพาะพระนลคำหลวงมีคำประพันธ์ครบทุกชนิด ทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย

---

[1] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระนลคำหลวง (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459), 1 : ค.

7. คำประพันธ์อยู่ในชั้นดี นำไปใช้เป็นแบบอย่างได้ เห็นชัดในมหาชาติคำหลวง และพระนลคำหลวง

8. ความมุ่งหมายเดิมในการแต่งคำหลวง คือ แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทสวดในพระราชพิธี มหาชาติคำหลวงแต่งขึ้นเพื่อความมุ่งหมายนี้อย่างแน่นอน ส่วนคำหลวงอื่น ๆ แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่านำไปใช้สวด แต่เมื่อพิจารณาลักษณะการประพันธ์แล้ว คำหลวงทุก ๆ เล่มสามารถใช้เป็นบทสวดได้เป็นอย่างดี

9. เป็นฉบับที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นฉบับหลวงหรือเป็นของราชการ

ความหมายของคำว่า "คำหลวง"

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้คำจำกัดความคำนี้ว่า

> คำหลวง น. คำประพันธ์ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ มีโคลงฉันท์กาพย์กลอนปนกัน คือ มหาชาติคำหลวง และพระนลคำหลวง, คำประพันธ์ที่แต่งมีลักษณะอย่างมหาชาติคำหลวง คือ นันโทปนันทสูตรคำหลวง[1]

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงประทานพระอธิบายว่า

> . . . คำหลวงจะหมายความว่าคำราชการ หรือจะว่าให้ชัดก็มหาชาติคำหลวง คือคำมหาชาติซึ่งใช้อยู่ในราชการ สวนนันโทปนันทสูตรนั้นเป็นของแต่งทีหลัง . . . เอาอย่างวิธีแต่งมหาชาติคำหลวง ก็พลอยเรียกคำหลวงไปด้วย เป็นความหมายอันเคลื่อนที่มาเสียแล้ว[2]

เริง อรรถวิบูลย์ เห็นว่า "คำหลวงนั้น หมายความว่าทรงประดิษฐ์ขึ้นเอง หรือมีผู้ประดิษฐ์ขึ้นและทูลถวาย"[3]

---

[1] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, พิมพ์ครั้งที่ 14. (พระนคร: โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, 2517), หน้า 245.

[2] สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ (พระนคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2506), 2 : 155.

[3] เริง อรรถวิบูลย์, ความรู้เรื่องพิธีธรรมเนียมสงฆ์, หน้า 191.

ศุภร บุนนาค และสุริยา รัตนกุล ชี้แจงว่า "คำว่าคำหลวง แปลง่าย ๆ ว่า เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน หนังสือที่นับว่าเป็นคำหลวง ไม่ใช่ - คำราษฎร์ - ก็คงจะต้องเป็นหนังสือที่ได้รับความสนพระทัยเป็นพิเศษจากพระเจ้าแผ่นดินสมัยนั้น"[1]

พระยาอนุมานราชธนได้อธิบายโดยยึดมติของที่ประชุมกรรมการชำระปทานุกรม ว่า คำหลวง คือ "คำประพันธ์บางอย่างที่ใช้สวดในราชการ เช่น มหาชาติคำหลวง คำประพันธ์ที่แต่งมีลักษณะอย่างมหาชาติคำหลวง คือนันโทปนันทสูตรคำหลวง พระมาลัยคำหลวง พระนลคำหลวง"[2]

เปลื้อง ณ นคร ให้คำจำกัดความคำนี้ว่า "คำหลวง น. ชื่อหนังสือวรรณคดีชนิดหนึ่ง กล่าวถึงตำนานหรือเรื่องสำคัญ ๆ ทางด้านศาสนา แต่งเป็นแบบกาพย์กลอน เช่น พระนลคำหลวง มหาชาติคำหลวง ฯลฯ"[3]

นิรันตร์ นวมารค และคณะ มีความเห็นว่า "คำหลวงนั้นได้แก่หนังสือที่พระมหากษัตริย์หรือพระมหาอุปราชใส่พระทัยให้มีขึ้น จะด้วยทรงนิพนธ์เองหรือโปรดฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งก็ได้ และหนังสือนั้นต้องเป็นหนังสือเป็นสาระประโยชน์"[4]

---

[1]ศุภร บุนนาค และสุริยา รัตนกุล, สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ (กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์, 2517), หน้า 232.

[2]พระยาอนุมานราชธน, บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ (พระนคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2506), 2 : 157.

[3]เปลื้อง ณ นคร, พจนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย, พิมพ์ครั้งที่ 3. (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2518), 1 : 96.

[4]นิรันตร์ นวมารค และคณะ, ประวัติวรรณคดีไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3. (พระนคร: โรงพิมพ์พิริยกิจ, 2499), 2 : 95.

จะเห็นว่ามีผู้ให้ความหมายคำว่า "คำหลวง" มากมายหลายประเด็น แต่ความหมายเหล่านั้นก็ยังไม่กระจ่างชัด และบางความหมายก็ผิดข้อเท็จจริง เช่น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่า คำหลวงคือคำประพันธ์ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ มีโคลงฉันท์กาพย์กลอนปนกัน หรือคำประพันธ์ที่แต่งมีลักษณะเลียนแบบ แต่ตามที่เป็นจริง นันโทปนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวงมิใช่พระราชนิพนธ์ ทั้งมิได้มีฉันท์ กาพย์และกลอนปรากฏในท้องเรื่อง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใคร่จะศึกษาความหมายของคำว่า "คำหลวง" โดยยึดที่มา จุดมุ่งหมายในการแต่งและประโยชน์ของคำหลวงแต่ละเล่มเป็นหลักในการพิจารณา

ความมุ่งหมายเดิมในการสร้างคำหลวง เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าสร้างขึ้นเป็นแบบฉบับสำหรับสวด หาใช่ทำเพื่อเป็นบทวรรณคดีทั่ว ๆ ไปไม่ ดังนั้นเรื่องอื่น ๆ เป็นต้นว่าลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ จึงไม่นับเข้าในจำพวกคำหลวง เมื่อมองย้อนไปถึงที่มาของคำหลวงแต่ละเล่มก็จะพบว่าคัมภีร์เหล่านั้นล้วนใช้ในการสวด การเทศน์หรือการถ่ายทอดด้วยปากทั้งสิ้น จัดเป็นวรรณกรรมประเภทที่ต้องแสดงวาทศิลป์ (rhetorical literature) ที่มาของเรื่องพอจะแบ่งได้เป็น 3 ทาง คือมาจากชาดก มาจากสูตร และมาจากมหาภารตะ กล่าวคือ

1. <u>ชาดก</u> มหาชาติคำหลวงมีที่มาจากเวสสันตรชาดก ซึ่งเป็นนิทานเรื่องหนึ่งในมหานิบาตชาดก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับความเป็นมาของนิบาตชาดกว่า

> . . . เรื่องนิบาตชาดกนั้นคงเป็นนิทานที่เล่ากันในพื้นเมือง มีมาแต่ก่อนพุทธกาลช้านาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงยกเอาเรื่องนิทานมาแสดงเป็นอุปมาในพระธรรมเทศนาเนือง ๆ ก็ธรรมดาในเรื่องนิทานย่อมต้องมีตัวดีและตัวชั่ว ตัวดีจะเป็นคนก็ตาม จะเป็นสัตว์เดียรัจฉานก็ตาม ย่อมเรียกว่า "มหาสัตว์" มาเกิดสมมติขึ้นต่อภายหลังพระพุทธกาลว่า มหาสัตว์ในเรื่องชาดกนั้น คือพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ครั้นเมื่อมาตบแต่งรจนารองพระไตรปิฎกกันในชั้นหลัง ๆ ผู้แต่งประสงค์จะปลูกศรัทธาให้มั่นคงตามความเชื่อถือของตน จึงแต่งประชุมชาดก

ประหนึ่งว่าพระพุทธองค์ไทรงแสดงไว้ชัดเจนว่ามหาสัตว์นั้น ๆ มาเกิดเป็นพระพุทธองค์ และบุคคลหรือสัตว์อื่น ๆ นั้นมาเป็นผู้นั้นผู้นี้ในปัจจุบันชาติ[1]

ดังนั้น ชาดกจึงเป็นพระพุทธวจนะ คือเป็นนิทานที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงเป็นอุทาหรณ์ในพระธรรมเทศนา ภายหลังพระอรรถกถาจารย์ได้แต่งเติมขึ้น ทำให้ดูเสมือนว่าเรื่องในนิทานนั้นเป็นเรื่องจริงในอดีตชาติของพระพุทธองค์ ด้วยเหตุนี้ชาดกจึงมีความสำคัญจนถือเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งในเก้าส่วน ที่เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์

2. สูตร นันโทปนันทสูตรคำหลวงมีที่มาจากคัมภีร์นันโทปนันทสูตร ซึ่งพระมหาพุทธสิริได้แต่งเอาไว้ ส่วนพระมาลัยคำหลวงมีเค้าเรื่องเดิมเป็นภาษาบาลีชื่อ มาเลยยสูตร ซึ่งภายหลังพระพุทธวิลาสได้แต่งขยายความขึ้น เรียกว่าฎีกามาลัย คำว่า "พระสูตร" และ "สูตร" มีความหมายแตกต่างกัน พระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎก คือชื่อคัมภีร์หมวดหนึ่งในพระไตรปิฎก เป็นเรื่องราวที่จบสมบูรณ์ในตอนหนึ่ง ๆ กล่าวถึงสถานที่ บุคคล โดยมีประวัติและท้องเรื่องประกอบ พระสูตรเป็นพระพุทธวจนะซึ่งพระอานนท์เป็นผู้จดจำได้ และนำมาถ่ายทอดในที่ประชุมสังคายนา สมัยต่อมามีผู้แต่งเลียนแบบกันบ้าง อย่างที่เรียกว่าพระสูตรนอกคัมภีร์ แต่กระนั้น ความสำคัญของพระสูตรก็ยังอยู่ที่เป็นข้อความซึ่งกล่าวแสดงด้วยปาก ส่วนสูตรนั้นมีความหมายว่า เส้น สาย เชือก ข้อความที่ร้อยกรองขึ้นไว้อย่างย่อ ๆ หรือกฎสำหรับจดจำ ในทางศาสนาหมายถึงหัวข้อธรรมะทั่ว ๆ ไป เช่น กาสีสูตร มาลัยสูตร ฯลฯ ซึ่งสูตรเหล่านี้ไม่มีความเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกเลย แต่ไม่ว่าจะเป็นสูตรหรือพระสูตรก็ล้วนเป็นข้อความที่กล่าวแสดงทั้งสิ้น ดังความหมายต่อไปนี้

สูตร (Sutta; Suttanta) a discourse ;

---

[1]พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ้างถึงใน "คำนำ" ปัญญาสชาดก ภาคที่ 1. สมุทโฆสชาดกกับสุธนชาดก พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนายนาค อินทรวิเชียร ณ เมรุวัดหน้าพระลาน ต.พุแค อ.เมือง สระบุรี วันที่ 13 มีนาคม 2509 [ม.ป.ท., ม.ป.ป.] หน้า (ข)-(ค)

สูตร, พระ the original sermons and dialogues of the Buddha.[1]

ดังนั้น พระสูตรจึงต้องเป็นพระพุทธวัจนะ ส่วนสูตรเป็นคำพูดของใครก็ได้

3. มหาภารตะ พระนลคำหลวงมีที่มาจากนโลปาขยานัม ซึ่งเป็นตอนหนึ่งในกาพย์มหาภารตะ บรรพที่ 3. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า

> เรื่องมหาภารตนี้ในชั้นต้นก็เป็นแต่เรื่องซึ่งพราหมณ์ท่องจำขึ้นใจและสาธยายด้วยปาก ครั้นมาในชั้นหลังจึงได้ลงเป็นลายลักษณ์อักษร ผู้ที่รวบรวมขึ้นเป็นรูปนั้นเป็นฤษีมีชื่อเต็มว่า กฤษณไทวปายนวยาส แต่มักเรียกกันว่าพระวยาสมุนี . . . พระวยาสมุนีได้สอนให้แก่ศิษย์ผู้หนึ่งมีนามว่าไวศัมปายน และพราหมณ์ผู้นี้ได้ไปสวดมหาภารตเป็นครั้งแรกถวายหาวชนเมชัย ราชาจันทรวงศ์ เมื่อครั้งทำพิธีราชสูยะ ณ นครหัสดิน[2]

อุปาขยานัม เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลว่า เรื่องแทรกหรือเรื่องเล่า ดังความหมายต่อไปนี้

> อุปาขยาน น. นิยาย, เรื่องเล่าสู่กันฟัง ; การเล่า, การชักนิยายหรือชยายสู่กันฟัง ;
> a tale, a narrative ; telling, narrating[3]

---

[1]พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 11,49 339

[2]พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาษิต (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 139.

[3]กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, สันสกฤต-ไท-อังกฤษอภิธาน (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 181.

ดังนั้น พระนลคำหลวงจึงมีที่มาจากเรื่องเล่า เช่นเดียวกับที่มาของคำหลวงเล่มอื่น ๆ

เมื่อพิจารณาจุดมุ่งหมายในการแต่งคำหลวง จะพบว่าแต่งขึ้นเพื่อใช้สวด โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาชาติคำหลวง ส่วนนันโทปนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวง แม้จะไม่มีหลักฐานปรากฏว่าเคยใช้สวด แต่ก็สามารถนำไปใช้สวดได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ คำหลวงทั้งสองแต่งด้วยคำประพันธ์ร่าย ซึ่งคำประพันธ์ประเภทนี้นิยมใช้กับบทสวดและพระธรรมเทศนาอยู่แล้ว นอกจากนั้นยังมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาซึ่งเหมาะจะใช้ในการสวดอยู่ด้วย แต่เนื่องจากการสวดคำหลวงอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ พระนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรฯ จึงมิได้ถูกนำไปใช้สวด เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรคงจะทรงพระนิพนธ์คำหลวงทั้งสองเล่มนี้ โดยมีพระประสงค์ที่จะทำเทียมพระเจ้าแผ่นดิน เพราะตามปกติก็ทรงภาคภูมิพระทัยในพระองค์เองมาก หรือมิเช่นนั้นก็ทรงพระนิพนธ์เตรียมเอาไว้ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์จะได้นำคำหลวงทั้งสองเล่มออกสวดในพระราชพิธี คำหลวงอีกเล่มหนึ่งคือ พระนลคำหลวง ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเคยใช้สวด ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เพื่อใช้เป็นแบบอย่างคำประพันธ์สำหรับชนรุ่นหลังมิใช่เพื่อสวด อย่างไรก็ตาม พระนลคำหลวงสามารถใช้เป็นบทสวดได้แน่นอน อันที่จริงแล้วคำประพันธ์ร้อยกรองชนิดใดก็ใช้สวดได้ทั้งสิ้น เพราะทำนองสวดมีมากมายหลายชนิด ผู้สวดเพียงแต่เลือกทำนองให้เข้ากับลักษณะคำประพันธ์เท่านั้น การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่าคำหลวงก็เพื่อแสดงว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ และเพื่อรักษาความหมายเดิมของคำว่า อุปาขยานัม ซึ่งแปลว่าเรื่องแทรกหรือเรื่องเล่า ทั้งนี้เพราะนโลปาขยานัมเป็นเรื่องแทรกอยู่ในกาพย์มหาภารตะซึ่งใช้ในการสวด ดังนั้นคำว่า อุปาขยานัม จึงมีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า คำหลวง มาก

นอกจากการสวดคำหลวง ยังมีการสวดโอ้เอ้วิหารราย ซึ่งสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายว่า

> . . . เมื่อครั้งกรุงเก่านั้น ท่านหัดนักสวดมหาชาติคำหลวงมาก ท่านคัดเอาคนสวดดีเข้าสวดรับเสด็จในพระมหาวิหารหลวง ที่สวดไม่ดีนั้นจายไปสวดโอ้เอ้วิหารราย คงเป็นสวดมหาชาติคำหลวงหมดด้วยกันทุกแห่ง . . . ด้วยเทียบกับชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็เหมือนกัน มีสวดในพระอุโบสถและมีสวดตามกาลารายด้วย[1]

ข้อความนี้แสดงว่า การสวดคำหลวงจะต้องเป็นการสวดของทางราชการเท่านั้น และถ้าสวดไม่ดีก็ไม่ถือว่าสวดคำหลวง ปัจจุบันการสวดโอ้เอ้วิหารรายก็ยังคงมีอยู่ แต่เปลี่ยนจากสวดเรื่องมหาชาติมาเป็นสวดเรื่องพระไชยสุริยา และผู้สวดคือเด็กนักเรียน

ปรีดา กรีชลาลัย[2] ได้เรียบเรียงไว้ว่า ในสมัยโบราณยังมีพระปริตรคำหลวงอีกเล่มหนึ่ง พระปริตรนี้แบ่งเป็นสองตอน เรียกว่าจุลราชปริตรตอนหนึ่ง และมหาราชปริตรอีกตอนหนึ่ง เป็นบทสวดสำหรับต้านทานภัยต่าง ๆ ตัวอย่างคำที่เรียกพระปริตรคำหลวงจะหาพบในหนังสือว่าด้วยตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนว่าด้วยหน้าที่ของชาวที่ ความว่า

> . . . ถ้ามีพระธรรมเทศนาอัตรา พระมหาชาติ แจงและสวดพระพุทธมนต์จำเริญพระปริตรคำหลวงนั้น ธรรมาสน์ เตียงสวด ราวเทียน ราชวัติ ระยางเชือก ผูกรูปตรา และผลไม้และที่ปักดอกไม้ดอกบัว พนักงานสี่ตำรวจหาบยกเข้าไปตั้งที่[3]

---

[1] สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ, หน้า 155.

[2] ปรีดา กรีชลาลัย, "คำหลวง," วารสารศิลปากร 6 (มีนาคม 2496): 64.

[3] ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), หน้า 86.

ครั้นมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการตัดเติมพระปริตรคำหลวงบางบทตามความเหมาะสม เพื่อให้สอดคล้องต้องด้วยพระราชนิยม และตั้งคำเรียกเปลี่ยนแปลงใหม่ว่า สวดมนต์ฉบับหลวง มีแบบฉบับอยู่ที่สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว สา) วัดราชประดิษฐ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์สวดมนต์ฉบับหลวงนั้น พระราชทานไปไว้สำหรับอารามต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรเป็นครั้งแรก และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์อีกเป็นครั้งที่ 2 พระราชทานแจกจ่ายไปเหมือนครั้งรัชกาลที่5 สวดมนต์ฉบับหลวงจึงมีฉบับแพร่หลายสมบูรณ์ในพระราชอาณาจักร[1]

คำว่า ฉบับหลวง เมื่อนำมาใช้แทนคำหลวงในสมัยหลังย่อมทำให้เข้าใจความหมายของคำหลวงดีขึ้น และเมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องของคำหลวงจะพบว่า แต่ละเล่มมีฉบับอื่นเปรียบเทียบทั้งสิ้น เช่น นอกจากมหาชาติคำหลวง ยังมีมหาชาติของท้องถิ่นภาคต่าง ๆ มหาชาติฉบับสร้อยสังกร กาพย์มหาชาติและมหาชาติกลอนเทศน์ นันโทปนันทสูตรคำหลวงก็มีฉบับภาษาบาลีควบคู่ พระมาลัยคำหลวงก็มีพระมาลัยกลอนสวดอีกหลายสำนวน เช่นเดียวกับพระนลคำหลวงก็มีพระนลคำฉันท์ของ น.ม.ส. เปรียบเทียบ การเรียกชื่อว่าคำหลวงจึงเป็นการจำกัดความหมายว่าเป็นฉบับของหลวง เช่น มหาชาติที่แต่งสำหรับสวดในราชการ เรียกว่า มหาชาติคำหลวง พระปริตรที่สวดในราชการก็เรียกว่า พระปริตรคำหลวง หรือสวดมนต์ฉบับหลวง ความหมายของ "คำหลวง" จึงตรงกับคำว่า "ฉบับหลวง" ในสมัยปัจจุบัน

สรุปได้ว่า คำหลวงมิใช่หมายถึงบทประพันธ์แบบใดแบบหนึ่ง มิใช่หมายถึงบทพระราชนิพนธ์หรือบทประพันธ์ที่แต่งดีถึงขนาด แต่หมายถึงบทสวดที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้สวดในการพระราชกุศลเป็นทางราชการแต่โบราณมา ได้แก่พระปริตรและมหาชาติตามที่กำหนดไว้ ส่วนคำหลวงเล่มอื่น ๆ ได้แต่งเลียนแบบและนำไปใช้สวดได้เช่นกัน จึงหลอยเรียกคำหลวงไปด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง คำหลวงก็คือคำราชการที่นำไปใช้สวดได้นั่นเอง ยกเว้นพระนลคำหลวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้นำไปใช้สวด

---

[1]ปรีดา ศรีชลาลัย, วารสารศิลปากร, หน้า 65.